

S.H. Babazadə
Bakı Slavyan Universiteti
A.G. İbrahimova
Bakı Slavyan Universiteti

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ FELİ FRAZEOLoji VAHİDLƏR

Key words: *modern English, frazeological units, frazeological unit, nominative frazeological associations, substantial dependency*

Açar sözlər: *müasir ingilis dili, frazeoloji birləşmələr, nominativ frazeoloji birləşmələri, substantiv asılılıq*

Ключевые слова: *современный английский язык, фразеологические соединения, номинативные фразеологические единицы, субстантивное подчинение*

Dildə mövcud olan sabit söz birləşmələrinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlara əksər hallarda başqa bir dildə olduğu kimi tərcümə etmək olmur və çox zaman mənasız və gülünc ifadələr alınır. Frazeoloji birləşmələr istər məzmun istər forma etibarilə zənginliyə, onların dildə həddindən artıq işlədilməsi dilçilərin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Sabit söz birləşmələrinin leksika ilə daha sıx əlaqəsi olduğundan, onlar bir tərəfdən vahid bir məfhum ifadə etmək etibarilə sözlərə yaxın olduğu kimi, digər tərəfdən bu birləşmələrin törəməsində müxtəlif qrammatik vasitələr iştirak edir, eyni zamanda bunlardan fikirlərin ifadəsi üçün dilin tərkibində məfhumun hazır vahidləri şəklində istifadə edilir. Frazeoloji birləşmə sözün potensial ekvivalentidir. V.Vinoqradovun (1) frazeoloji vahidlərə dair bölgüsündə frazeoloji birləşmə adlandırılan qrup ilk baxışda S.Ballinin təsnifatındakı “frazeoloji” qrup və ya “adi birləşmələrə” oxşayır. Lakin əslində bunlar bir – birindən kəskin surətdə fərqlənir. Belə ki, V.Vinoqradovun bölgüsündə frazeoloji birləşmə səciyyəsi daşıyan komponentlərdən biri ancaq məhdud sözlərlə frazeoloji cəhətdən “bağlı məna” daşıyır. İngilis dilinin frazeologiyası üzrə tədqiqat işi aparən N.N.Amasova (2) V.Vinoqradovun bölgüsünün təhlilini verərək yazır ki, buradakı təsnifat vahid bir prinsipə əsaslanmır. Belə ki, iki sumantik qrup, (frazeoloji birləşmə və frazeoloji bitişmə) komponentlərinin mənasından asılı olmayaraq, ümumi mənalının dərk edilməsi dərəcəsinə görə müəyyənləşdirildiyi halda “frazeoloji birləşmələr” adı ilə üçüncü qrupa aid edilənlərin tərkibindəki sözün başqa leksik vahidlərlə məhdud şəkildə birləşməsi əlamətinə görə səciyyələndirilir. Amasova yazır ki, V.Vinoqradovun frazeologiya ilə əlaqədar olan məqalələrində frazeologiyanın bir sıra ümumi məsələləri, o cümlədən frazeoloji vahidin daxilən ayrılıqda formalaşması problemi, frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrinin müxtəlif tiplərinin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlər nəzərə alınmışdır. A.İ.Smirnitski (3) ingilis dilinin leksikologiyasına dair dərslərində frazeoloji vahidi məzmun, quruluş və formasına görə sözlə müqayisə edərək onların oxşar və fərqli cəhətlərini göstərir. Müəllifə görə bunların arasındakı ortaq cəhət hər ikisinin dildə hazır şəkildə işlədilən material olmasından, fərqli cəhət isə bunların formalaşmasından, yəni sözün tam şəkildə formalaşmasından, frazeoloji vahidin isə komponentlərinin birlikdə deyil, hər birinin ayrılıqda formalaşmasından ibarətdir. A.İ.Smirnitski frazeoloji vahidlərin quruluşca tiplərini, onların komponentləri arasındakı fərqli cəhətləri, frazeoloji vahidlərin müxtəlif funksiyalarında işlənen tiplərin müəyyənləşdirməyə xüsusi fikir verir. Müəllif bu qəbildən olan sabit birləşmələri quruluş cəhətdən “birzırvəli” yəni bir tam mənalı sözlə bir köməkçi sözün birləşməsindən düzənlər, “çoxzırvəli” yəni ikidən çox tam mənalı sözün bir köməkçi sözlə birləşmələrindən yarananlar olmaq üzrə qruplaşdırılır. Bundan başqa o, ingilis dili frazeoloji vahidlərini üslubi cəhətdən də nəzərdən keçirmək, iki qrupa ayırır. 1-ci Qrup üslubi cəhətdən neytral olub məcaziliyini itirənlər. Məsələn: To get up, to fall in love. 2-ci Qrup ideomlar. Məsələn: Take chair.

Nominativ frazeoloji vahidlər əşya, hadisə, hərəkət, hal – keyfiyyət və s. bildirən sabit söz birləşmələridir. Nominativ frazeoloji vahidlərin aşağıdakı növləri vardır: Substantiv, sifət, zərf və fel.

Feli frazeoloji vahidlərin arasındakı asılılıq substantivdir. Sifət və zərf frazeoloji vahidlərin komponentləri arasındakı asılılıq daha mürəkkəbdir. Feli frazeoloji vahidlərin bir qismi nominativ – kommunikativ birləşmələrinə aiddir. Feli frazeoloji vahidlər aşağıda göstərilən üç halda nominativ birləşmələrə aid ola bilər.

1. Əgər fel frazeologizm tərkibində məchul işlənirsə. Məsələn: Drik like a fish – tuluğuna doldurana qədər içmək; Play with loaded dice – çirkin oyun oynamaq; Stard one’s ground – mövqeyini əldən verməmək və s.

2. Frazeologizm tərkibində fel məlum növdə işlənmədikdə. Məsələn: Be enthroned in the hearts – ürəkdə aktiv olmaq; Be gathered to one’s fathers – babalarının yanına yollanmaq; o dünyaya köçmək; Be reduced (worn) to a shadow – bir dəri bir sümüyə dönmək,

3. Əgər frazeoloji vahid məchul növdə olan fellə onun hal və hərəkət ifadə edib, etməməsindən asılı olmayaraq, cümlə əmələ gətirmədikdə. Məsələn: Be paid on the nail – nəqd pula dərhal almaq və s.

Nominativ birləşməyə daxil olan feli frazeoloji vahidlərin komponentləri arasında 4 asılılıq vardır:

1. Sabit asılılıq;

Chatter like a magpie – sağsağan kimi saqqıldamaq,

Fish in tronbad waters – bulanlıq suda balıq tutmaq,

Make a montain out of a mole hill – milçəkdən fil düzəltmək,

Smell a rat – xoşagəlməz şey duymaq,

Strike while the iron is hot – dəmiri isti-isti döymək və s.

2. Sabit variantlı asılılıq

3. Sabit variantlı dəyişən asılılıq

4. Sabit – dəyişən asılılıq

Əgər məchul növdə olan feli frazema cümləyə transformasiya edilərsə, feli frazeoloji vahidlər nomanativ – kommunikativ birləşmələrə aid olur. Feli nominativ – kommunikativ frazeoloji vahidlərdə component asılılığının 4 növü var:

1. Sabit transformasiya asılılığı: break the ice – the ice is broken.

2. Sabit variantlı transformasiya asılılığı: cross (pass).

3. Sabit variantlı dəyişən transformasiya asılılığı: cast (shed, throw, or turn) light on (or upon) something – light is cast (shed, thrown, turned) on (upon) something – aydın etmək, işıqlandırmaq.

4. Sabit – dəyişən transformasiya asılılıq: lead somebody the nose – somebody is led by the nose.

Frazeoloji birləşmələrin oxşar transformasiya olunması onların sintaktik quruluşunun əsas göstəricisidir.

One, one's oneself somebody (və ya somebody's) əvəzlilikləri alternativ rolunda çıxış edirlər. Onlar frazeoloji birləşmənin tərkibində mövcud olub, onun mənasına təsir göstərir. Nitq şəraitinin tələblərinə uyğun olaraq "one" əvəzliyi obyekt halında olan şəxs əvəzliliklərinin biri ilə one's yiyəlik əvəzliliklərindən biri ilə, oneself – qayıdış əvəzliliklərindən biri, somebody – obyekt halında olan şəxs əvəzliliklərindən biri isim və ya qeyri – sabit söz birləşməsi ilə, somebody's – yiyəlik əvəzliliklərinin biri, yiyəlik halında olan isim və ya tərkibində yiyəlik halında isim olan qeyri – sabit söz birləşməsi ilə, something isimlə, qeyri – sabit söz birləşməsi və ya cümlə ilə əvəz edilir.

Qeyri-müəyyən şəxs əvəzliyi one's şəxsin yerinə yetirdiyi hərəkəti özünə yönəldikdə işlənir. Məsələn: Put one's tail between one's legs (qınına girmək, adam haqqında) one's əvəzliyinin somebody's ilə əvəz olunması belə birləşmələrdə mümkün deyil.

One's əvəzliyi həmçinin, feli frazeoloji birləşmələrdə müəyyən bir şəxsin nəyəsə doğru yönəldilən hərəkətini bildirmək üçün işlənir. Məsələn: Play one's best (trump) card – ən yaxşı kartla vurmaq.

One's əvəzliyi feli frazeoloji birləşmədə müəyyən şəxsin və ya əşyanın vəziyyətini bildirmək üçün də işlənir. Məsələn: Be ok one's ease = legs ölümə yaxın olmaq

Hərəkət bir şəxs tərəfindən yerinə yetirilərək, başqa bir şəxsə yönəldikdə somebody's əvəzliyi işlənir. Məsələn: Pull somebody's leg – bir kəsin baş – qulağını aparmaq.

Frazeoloji vahidlər digər şəxsdən asılı olan müəyyən şəxsin vəziyyətini bildirdikdə somebody's əvəzliyi işlənir. Məsələn: Be in somebody's hands – bir kəsin itaəti altında olmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, əksər ingilis və amerika lüğətlərində çox zaman one's əvəzliyi işlədilir.

Alternantların müxtəlif əvəzlənməsinə bir neçə misal gətirərək: To take one's time – tələsməmək; They took their time, never seemed to be in a hurry (K.S.Priehad)

Somebody əvəzliyinin yiyəlik halında isim ilə əvəzlənməsi: Bring somebody's gray hairs down with sorrow to the grave – canını üzmək; axırına çıxmaq.

Təyindən əvvəl işlədilən yiyəlik halında isim somebody's əvəzliyini əvəz edir. Məsələn: Put somebody's nose out (of joins) – özünün xəbəri olmadan kələk gəlmək.

Somebody's əvəzliyini əvəz edən, yiyəlik halında olan isim məchul növdə, feli frazema cümləyə transformasiya edilərkən birinci yerə keçir.

Zanny Budd's nose was put completely out of joint (U.Sinclair)

Somebody əvəzliyi isimlə əvəz olunur.

Give somebody the cold shoulde – bir kəsi soyuqqanlıqla qəbul etmək.

Already they were quite little adepts at giving the bourgeoisie the cold shoulder. (R. Aldington)

Something əvəzliyi mürəkkəb söz birləşməsi ilə də əvəz edilə bilər.

Knock something into a cocked hard - bir şeyi alt – üst etmək.

They were revealing the new alignment of the modern world situation/

Which is mocking all the old – style calculations of Western imperialism in general, and especially of British imperialism into a cocked hat (Zabour Monthly)

Elə frazeoloji vahidlər vardır ki, onların tərkibində iki əvəzliyin işlənməsi və onların əvəzlənməsi mümkündür:

One's – one : have (keep) one's wits about one – özünü itirməmək, ayıq olmaq;

One's – somebody : give the edge of one's tongue to somebody – bir kəslə kəskin danışmaq one's – something : try one's hand at something – bəxtini sınamaq.

One's – one's, have (speak with or put) one's tongue in one's cheek – istehza ilə, məsxərə ilə danışmaq.

Oneself – somebody : put one self right with somebody – özünü təmizə çıxarmaq;

Oneself - somebody's : put oneself into somebody's hands – özünü ələ vermək;

Həmin frazeoloji vahiddə something və one əvəzliliklərinin də işlənməsi mümkündür:

Put something, out of somebody head ; put somebody or something : out of one's head – bir şeyi başından çıxarmaq;

Somebody – something: put somebody next (wise) to something – bir kəsi əyri yoldan döndərmək;
Somebody – his : put somebody on (to or up to) his methle – bir kəsin mərdliyini nümayiş etdirmək;
Hiss əvəzliyi somebody’s qeyri – müəyyən əvəzliyinin mövqeyində işlənə bilər;
Did that to brish you up a bit ; my boy
Put you on your mettles (G.B.Priestley)
Somebody’s - one’s : have somebody’s blood on one’s head – axıdılan qan üçün məsuliyyət daşımaq;
Something – one’s have something up, one’s
Sleeve – ehtiyatda bir şeyə malik olmaq;

Eyni frazeoloji vahid tərkibində iki əvəzliyin geniş yayılmış birləşmələrdə əvəz olunduğu feli frazeoloji vahidin işlənməsinə aid bir neçə misala nəzər salaq;

One’s – one – We had his with about him;
He wasn’t giving anything a way (G.Freen)
She must keep her wits about her.
She must have courage (U.S.Maugham)
One’s something ;... I’d rather try my hand of brokerage (Th.Dreiser)
We’s just an adventurer trying his hand at any thing for tuppence. (G.B.Priestley)

Ədəbiyyat:

1. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. - М., 1977. - С. 140-161
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - М.: ЛИБРОКОМ, 2010. - 216 с.
3. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка М.: Московский Государственный Университет, 1998. - 260 с.

Müasir ingilis dilində feli frazeoloji vahidlər

Xülasə

Frazeoloji birləşmələr hər zaman dilçilikdə daim tədqiqat obyektinə olmuşdur. V.Vinoqradov, N.Amosova, A.Smirnitski kimi alimlərin əsərlərində frazeoloji birləşmələrin, həmçinin ingilis dilinin frazeoloji birləşmələrinə dair təsnifatlar verilmişdir. Müasir ingilis dilinin tərkibində olan frazeoloji birləşmələrin təsnifatı bir tərəfdən klassik elmi təsnifatlar əsasında, digər tərəfdən isə müasir ingilis dilinin əsas xüsusiyyətləri əsasında aparılır. Feli frazeoloji birləşmələr isə bu təsnifatda xüsusi yer tutur. Feli frazeoloji vahidlərin arasındakı asılılıq substantivdir.

Verbal frazeological units in the modern english language

Summary

Frazeological associations have always been a subject of research at all times in linguistics. V. Vinogradov, N.Amosova, A.Smirnitsky, and also the classographies of frazeological associations, as well as the frazeological units of the English language. The classification of frazeological units in the modern English language is based on classical scientific classifications on the one hand, and on the other hand, on the basis of the essential features of contemporary English. The frazeological associations of Feli take a special place in this classification. The reason for this is the English language specificity.

Rəyçi: b.m. X.Ələsgərova